

2 IN 1 – A SZINJAI HANTI LOKATÍV MONDATOK EGYIK KVÁZIKOPULÁJÁRÓL

SIPOS MÁRIA*

1. Bevezetés

A testtartást kifejező igék ('ül', 'áll', 'fekszik') fontos forrásai a lokatív (Hol? kérdésre felelő) mondatokban megjelenő kvázikopuláknak (az alanyt és a névszói állítmányt összekapcsoló, szemantikailag nem teljesen kiüresedett elemeknek) (Newman 2002; Pustet 2005). Ezek használatát – bármennyire is elemi és univerzális tapasztalatnak tűnik a három említett cselekvés – nyelvenként különböző, elsősorban az alanyként szereplő tárgy térbeli tulajdonságain alapuló szabályok határozzák meg (Newman 2002; Ameka–Levinson 2007). Az eltéréseknek nyelven kívüli és nyelvi okai is lehetnek (Sipos 2018). A testtartást kifejező igék mellett vannak más, térbeli helyzetet jelölő igék is, amelyek a kvázikopulák forrásául szolgálnak (pl. 'függ', 'elterül' stb.) (Ameka–Levinson 2007). Nagy különbségek vannak a nyelvek között abban is, hogy hány kvázikopulát alkalmaznak lokatív mondatokban (Newman 2002; Ameka–Levinson 2007; Kutscher–Schultze–Berndt 2007).

Az északi hantiban a lokatív mondatokban kis számú kvázikopula használatos, amelyek közül az 'ül' jelentésűnek feltűnő a megterheltsége. Az 'áll' ige jelentősége kicsi,¹ a 'fekszik' pedig alig fordul elő.² Az 'ül' elsőprő jelentőségének nyelven kívüli, a hantik anyagi kultúrájában gyökeredző oka is lehet. Mivel az obi-ugor kultúrában az ülés jellemzően nem valamiféle emelvényen, széken, padon stb. történt, az ülő ember kompakt, alacsony súlypontú, stabilan elhelyezkedő tömeget képez, a lábak helyzete, illetve láthatósága nem lényeges, és a metaforikus használatnak kevesebb megkötése van (Sipos 2018). Ezzel szemben annak, hogy a többi északi hanti dialektustól eltérően a színjai nyelvjárásban az 'áll' ige is jelentős ebben a szerepben, nyelvi, pontosabban etimológiai okai vannak, amelyet az alábbiakban mutatok be.

A színjai nyelvjárásban a *ljj*- hangalakú ige, amely másutt 'áll' jelentésű, előfordulásaiiban meglehetősen szemantikai tarkaságot mutat: van 'áll', 'függ', valamint ezektől

* MTA Nyelvtudományi Intézet

¹ Ezzel egybecseng Gugán–Csepregi–Hegedűs (megjelenés előtt) keleti hantiról megfogalmazott kijelentése is, amely egy jugáni beszélő ítéletén is alapul.

² A megfigyelések az Uráli nyelvek névszói szerkezetei című, NKFIH 125206. számú kutatási projekt számára a kazimi nyelvjárás alapján mondatgyűjteményem alapján születtek, és nemcsak a lokatív, hanem az egzisztenciális mondatokra is igazak. Az 'áll' ige a főként tankönyvi és újságnyelvi szövegekből származó példák közül kétszer fordul elő. Mivel újabb, formális stílusú szövegekről van szó, természetesen felvetődik az orosz minta hatása, hiszen az orosz *stojať* 'áll' igeről a szótárak is közlik, hogy egyik jellemző használata tárgyak hollétének kifejezése. Ha pedig a hanti nyelvű mondat az orosz *pamjatinik* szóval kifejezett emlékműről szól, ez a téma szintén az orosz hatás lehetőségét támogatja, különös tekintettel arra, hogy a hanti tankönyvek sok esetben orosz nyelvű eredetűnek valamely hanti nyelvjárásra fordításával jöttek létre.

lényeges pontokon eltérő, de nehezen körvonalazható jelentése is. A két jelentés a nyelvterület nagyobb részén két különböző, bár hasonlóságokat felmutató hangalakhoz tartozik. Az adatok alapján nem könnyű eldönteni, hogy szóhasadással vagy konvergens hangváltozással állunk szemben. Viszonyuk azonban a pusztai történeti szemantikai vagy etimológiai problémán túlmutat, és tipológiai vonatkozásai is vannak: a világ nyelveiben mindkettő gyakori kvázikopulaként a lokatív (és egzisztenciális) mondatokban. Az alábbiakban a következő kérdésekre keresem a választ:

- Etimológiailag milyen kapcsolat van a két egyező hangalakú szócsalád között?
- Mi jellemzi a vizsgált ige / igék viselkedését lokatív mondatokban? Milyen geometriai tulajdonságokkal rendelkező alanyokkal lesz(nek) használható(k)?

Tágabb értelemben azt vizsgálom, mi történik, ha két markánsan eltérő jelentésű, de ugyanolyan hangalakú igéből kvázikopula lesz? Hogyan határozza ez meg az ige (igék?) választhatóságát?

A továbbiakban először a testtartást kifejező igékkel kapcsolatos leglényegesebb kutatási eredményeket foglalom össze (2). Ezután a színjai hanti nyelvjárás, valamint a korpusz bemutatása következik (3), majd a két ige etimológiai összefüggésének mikéntjét vizsgálom (4). Az alap- és kiterjesztett jelentések számbavétele után a két ige lokatív és egzisztenciális mondatokban betöltött szerepét írom le (5). A dolgozatot összefoglalás zárja (6).

2. A testtartást kifejező igék kutatásáról

Newman (2002) meggyőzően bizonyította, hogy az 'ül', 'áll', 'fekszik' igék metaforizációja és grammatikalizációja a nyelvekben általában igen jelentős. Új funkcióik között lehet, hogy aspektus kifejezőivé válnak, illetve lokatív mondatok kopulaszerű eleme, kvázikopula is válhat belőlük. Noha az alábbiakban döntően a lokatív mondatokról lesz szó, megjegyzendő, hogy megfigyelések szerint a világ nyelveinek kétharmada ugyanazokat az igéket használja a lokatív és az egzisztenciális mondatokban³ (Clark 1978, idézi Ameka–Levinson 2007: 854). A tárgyalt kvázikopulának egzisztenciális mondatban való megjelenésére is lesz példa.

A kopulaszerű elemek vagy kvázikopulák (semi-copula, quasi-copula) Pustet meghatározása szerint azt a szerepet töltik be, amelyet a kopulák. Abban különböznek azonban tőlük, hogy szemantikailag nem üresedtek ki. Abban viszont hasonlítanak hozzájuk, hogy (kopulaszerűben) nem állhatnak önmagukban állítmányként (Pustet 2005: 6). Egy magyar példával megvilágítva: a következő mondat: **A toll van.* nem hangzik helyesnek, szemben a következővel: *A toll a zsebemben van.* Hasonlóképpen: **A hirdetőoszlop áll* mondat furcsán hangzik, azonban: *A hirdetőoszlop a trafik mellett áll* mondat

³ Az egzisztenciális mondatokat az utóbbi kutatások már nem valami létezésének kimondásaként fogják fel, hanem a lokatív mondatok inverzeként. Azaz míg a lokatív mondatokban egy már említett vagy a közös ismeretanyagban meglévő entitás holléről adunk meg új információt, az egzisztenciális mondatban ennek fordítottja történik: a tér- vagy időbeli keret ismert, és ahhoz rendelünk hozzá, illetve vezetünk be új információként valamilyen entitást (Creissel 2014).

helyesnek minősül. Az első példapárban szereplő *van* kopula semmit nem mondott a toll alakjáról vagy elhelyezkedéséről, a második példapárban azonban az *áll* ige akkor is elárulna valamit az alanyként szereplő objektum alakjáról vagy térbeli orientációjáról, ha nem tudnánk, hogy a hirdetőoszlopok hogy néznek ki.

Másokhoz hasonlóan Newman is hangsúlyozza emellett, hogy lokatív mondatokban más igékből származó kvázikopulák is lehetnek. Az angolban például a három testtartást kifejező ige után gyakoriságban (alapjelentésében) a 'függ, lóg' jelentésű ige következik (Newman 2009). A 'függ, lóg' jelentésű ige jelenlétét a kvázikopulák lehetséges forrásai között jelzi az is, hogy egy pápua nyelvben, a jelében⁴ három igéből álló készletről tudunk, amely az 'ül' és 'áll' mellett nem a 'fekszik', hanem a 'lóg, függ' jelentésű igét foglalja magában (Ameka 2009: 847).

Ameka (2007) Newmannal szemben abból indult ki, hogy a lokatív mondatok igéi nem korlátozódnak a három alapvető testtartást kifejező igére. Igaz, a nyelvek igen sokfélék lehetnek abból a szempontból, hogy hány ilyen igét alkalmaznak, és Ameka ennek alapján négy tipológiai csoportot állított fel. Vannak olyanok, amelyek nem is alkalmaznak igét.⁵ A nyelvek egy másik csoportjában egyetlen lokatív ige használatos. A harmadikat olyan nyelvek alkotják, amelyekben igen nagyszámú (9–200) igét alkalmaznak ebben a szerepben – e nyelvekben marginális a testtartást kifejező igék jelentősége.⁶ Vannak továbbá a kisebb igekészletet (3–5) alkalmazó nyelvek – ezekben viszont nagy a testtartást kifejező igék jelentősége. Ezek hármasa gyakran kiegészül olyanokkal, mint pl. 'függ, lóg' (Ameka 2007: 855–860).

Ameka és kutatócsoportja meghatározta a fenti tipológiai csoportok várható tulajdonságait. Mivel a vizsgált hanti nyelv, illetve színjai nyelvjárása az előzetes megfigyelések alapján a legutóbbi csoporthoz tartozik, az alábbiakban kizárólag ennek jellemzését foglalom össze:

- (a) Amennyiben nem releváns a térbeli tulajdonságok kifejezése, egyetlen általános ige is használható.
- (b) A kontrasztba állítható lokatív igék megléte együtt járhat olyan szavak létével a nyelvben, amelyek szemantikailag általánosak, és a lokatív igék az aktuális jelentés egyértelműsítésében is közreműködhetnek. Olyan szavak jelentései közül, mint például '(tűzi)fa/tűz', 'folyó/víz', 'fafajta/fa termése', a választott lokatív ige jelöli ki az aktuálisan érvényeset.
- (c) Ezek a kisebb igekészletek jellemzően a három fő testtartást kifejező igéből merítenek, és igen gyakran bevonnak továbbiakat is, mint pl. a 'függ, lóg'.

⁴ Az angol nyelvű szakirodalomban Yeli Dnye vagy Yele nyelvként ismert. A magyar elnevezés Fodor 1999-ből származik.

⁵ Ez azonban egy nyelvben sem kizárólagos minta.

⁶ Noha a számok alapján távoli egzotikus nyelvekre gondolunk, valójában a német is ilyen: tíz olyan ige van, amelyet az alany meghatározható térbeli tulajdonságaitól függően kötelező használni: *stehen* 'áll', *liegen* 'fekszik', *hängen* 'függ, lóg', *lehnen* 'támaszkodik, nekidől vminek', *stecken* 'illeszkedik vmibe, benne van vmiben', *klemmen* 'bele van szorulva valamibe', *kleben* 'hozzáragad vmihez', *haften* 'hozzátapad vmihez', *schwimmen* 'úszik (folyadékban lebeg)', *schweben* 'lebeg' (Kutscher–Schulze–Berndt 2007 alapján).

- (d) Ezen igéknek nagy valószínűséggel van műveltető párjuk is, amelyek a meghatározható tulajdonsággal rendelkező tárgyak valahová helyezését kifejezésére szolgálnak, valamint létezik az ellentétes irányú művelet kifejezésére szolgáló ige is („taking” verbs).
- (e) Az eredeti antropomorf jelentés ellenére az igék használatát (megválasztásukat) vagy részlegesen vagy pedig döntően a tárgy⁷ (Figure object) absztrakt geometriai tulajdonságai határozzák meg. Ez tárgyak esetében a jellemző helyzetére vonatkoztatott legnagyobb mérete (hossza, magassága stb.). Általánosságban ’áll’: ha a hosszanti tengely vertikálisan helyezkedik el; ’fekszik’: ha a hosszanti tengely jellemzően horizontális; ’ül’: ha nincsen hosszanti tengelye, illetve ha széles alapja van jellemző elhelyezkedésében; ’függ, lóg’: amikor nincs alátámasztása. Ezek alapján az ’ül’ igenek lehet default használata – Newmannek az ’áll’ igére vonatkoztatott ilyen sejtésével szemben (Newman 2002) –, illetve döntő lehet a széles alap megléte.
- (f) Ezek az igék rendelkeznek egyfajta szortírozó, osztályozó képességgel, vagyis használatuk a névszók bizonyos osztályához kötődik, illetve a választás az osztályok szerint történik.
- (g) Kvantorok és más bővítmények módosíthatnak az igeválasztáson.
- (h) A tárgyalt pozicionális igéknek feltételező (presuppositional) és állító (assertional) használata is van. A feltételező használat során azt valószínűsítjük, hogy az adott tárgy rá jellemző helyzetét adja meg a választott ige. Az üvegpalackok alapértelmezésben a ’stand’ igével használatosak. Ennek próbája a tagadás: ha azt akarjuk kifejezni, hogy az üvegpalackok nem az asztalon vannak, akkor a mondat így hangzik: *The bottles are not standing on the table*. Ha azonban azt mondjuk: *The bottle is lying on the table*, akkor ez valami nem-kanonikus dolgot állít a szóbanforgó tárgyról. Más szóval az előfeltevések használat során állítást fogalmazunk meg a helyről, és feltételezzük a térbeli orientációt. Az állító használat során az orientációról is állítást fogalmazunk meg.

Jelen dolgozatnak nem célja a csoport valamennyi jellemzőjét megvizsgálni a színjai hantiban. Ezek egy része nem is lehetséges anyanyelvi beszélő bevonása nélkül (például az (f), (g) és (h) esetében). Célzott lekérdezéseket vagy elemzéseket igényel annak eldöntése, hogy a (b) pontban említettek alkalmazhatók-e a hantira.

A felsoroltak közül igaz az északi hantira, hogy van általánosan használható kópula (színjai *ul- ’van’*) (a). Részben igaz, hogy az e csoporthoz tartozó nyelvekhez hasonlóan a színjai is a három fő testtartást kifejező igéből merít, bevonva olyan további igéket, mint a ’függ, lóg’ (c). Azért nem teljes egészében felel meg ennek a kritériumnak,

⁷ Nem mondattani értelemben, valójában a mondat alanyáról van szó. „A helyviszonyok észlelésekor általában a kisebb, perceptuálisan kevésbé szembetűnő, nehezebben azonosítható, mozgó vagy mozogni képes, új információt hordozó tárgyat viszonyítjuk a nagyobb, perceptuálisan szembetűnő, könnyen azonosítható, mozdulatlan és ismert információt hordozó tárgyhöz. Az alaklélektan terminusait felhasználva az előbbi alaknak (*figure*), az utóbbit háttérnek (*ground*) nevezzük.” (Kiefer 2007: 11)

mert a 'fekszik' ige speciális nyelvi okoknál fogva nem vesz részt ilyen folyamatokban, ami egy jövőbeni kutatás tárgya. Az 'ül' és az 'áll' igének valóban van műveltető párja (*ɔmäs*- 'vmi ülő helyzetbe tesz', *lónś*- 'valamit álló helyzetbe tesz'), bár nem lexikalizálódott az ablatívuszi párjuk, nincs 'ülő / álló helyzetből elvesz' (d). Az (e) pontban említett sajátság is igaz a hantira, hogy ti. a kvázikopolák közüli választást a tárgyak absztrakt geometriai tulajdonságai határozzák meg.

3. A színjai hanti nyelvjárásról és a korpuszról

A színjai hanti a hanti nyelv (uráli nyelvcsalád, obi-ugor ág) északi nyelvjárása. Nyugat-Szibériában, az Urál és az Ob között, a Szinja folyó mentén beszélik. A hanti veszélyeztetett nyelv: jellemzően idős és középkorú beszélői vannak, a fiatalok oroszul beszélnek. A múlt század elején Wolfgang Steinitz gyűjtött színjai folklórszövegeket, az 1990-es évektől Schmidt Éva és Ruttkay-Miklián Eszter végeztek gyűjtőmunkát.

A vizsgált szöveganyagot Ruttkay-Miklián Eszter gyűjtötte több terepmunka során a 2000-es évek körül (Ruttkay-Miklián 2011). A beszélő középkorú kétnyelvű beszélő volt (sz. 1946), akitől a gyűjtés, illetve a pótgűjtés során 70 órányi hanganyagot rögzített.⁸

A munka során Ruttkay-Miklián Schmidt Éva módszerét alkalmazta, amelyhez a hanti nyelv etimológiai és nyelvjárási szótára szolgált alapul (Steinitz 1966–1988): a terepmunkás megad egy szót, a beszélő pedig a szó jelentését és használati körét megmagyarázza. Az adatközlő saját intuíciói alapján szabadon beszél, így a hangfelvétel valódi spontán beszédet rögzít. A szöveg tartalmilag sem módosult a szerkesztés során. Mindez az obugrisztikában még ma is ritka értékes szöveganyaghoz vezetett.

4. Hangtani, szemantikai és dialektológiai összefüggések

A hanti nyelv etimológiai és nyelvjárási szótára a kérdéses szavakat két független szócikkben közli ('függ, lóg; áll' Steinitz 1966–1988: 721; 'áll' Steinitz 1966–1988: 759). A két szócikk viszonyáról mind jelentéstani, mind pedig hangtani jellemzőik miatt nehéz biztosat megállapítani. Ugyanakkor a hangmegfelelések, a dialektális adatoltság és a jelentések több ponton komplementer viszonyban vannak egymással, ami sejtet valamilyen összefüggést.

Az 1. táblázat a két említett szócikk alapján a hangmegfeleléseket és a jelentéseket tartalmazza. A középső oszlop felülről lefelé haladva mutatja az osztjakológiai hagyományban a nyelvjárási adatoknak keletről (vahi-vaszjugáni) délen át északra (serkálítól obdorszkiig) haladó felsorolását. A két szélső oszlopban a két szócikkben adatolt jelentések szerepelnek. Mellettük (tehát a 2. és a 4. oszlopban) találhatók azok a hangmegfelelések, amelyek az *l*-t, illetve *l'*-t tartalmazó szócsaládokban általában jellemzők.

Az adatsorok mássalhangzóit összevetve jól megfigyelhető egy gyakran említett hanti nyelvtörténeti változás eredménye.⁹ Ez a változás a nem kakuminális *l* hangot és

⁸ Ismételen kifejezem köszönetemet Ruttkay-Miklián Eszternek, hogy gyűjtését, pontosabban annak lejegyzett és lefordított változatát kutathatóvá tette számomra.

⁹ A táblázatban csak a szókezdő és szóközépi mássalhangzókat tüntetem fel a könnyebb áttekinthetőség kedvéért. A 'függ, lóg (+áll)' jelentésű szócsaládban (Steinitz 1966–1988: 721)

palatalizált párját (*l'*) is érintette, és az akkor még centrális helyzetű (mára kihalt) déli nyelvjárásokból indult ki. A hangváltozás a déli nyelvjárásokban és ezt az egy hangtani sajátyságot leszámítva északi vonásokat felmutató serkáli nyelvjárásban (tehát a nyelvterület középső részén) végső soron *t-t*, illetve palatalizált *l'-t* eredményezett. A centrumtól távolabb a változás egy korábbi stádiumban megállt, és csak spirantikus hangokhoz vezetett (*ʌ* és *ʌ'*). A hangváltozás kiindulópontjától legtávolabbi dialektusokat (keleten a vahi-vaszjugáni, északon a színjaitól az obdorszkiig) nem vagy alig érintette a változás.

A hangalakok meglehetősen hasonlóan tűnhetnek, de a palatalizált *l'* és a *j* egybeesésére nem sok példát lehet találni, vagy ha mégis, az szókezdő helyzetben van (Honti 1999: 103–104).

Ami a jelentések egyeztetetőségét illeti, a vertikális közös elem lehet a két cselekvésben / testtartásban / pozícióban. Különbség viszont, hogy a térbeli állapot az egyik esetben alulról, a másikban pedig felülről kap támasztást / támogatást.

721 'függ, lóg; áll'		nyelvjárás	759 'áll'	
szójelentés	dialektális hangmegfelelések		dialektális hangmegfelelések	szójelentés
'függ, lóg'	<i>l...j-</i>	vahi-vaszjugáni	<i>l...l'-</i>	'áll'
	<i>ʌ...j-</i>	tremjugáni	<i>ʌ...ʌ'-</i>	
	<i>ʌ...j-</i>	jugáni	<i>ʌ'...ʌ'-</i>	
–	<i>t...j-</i>	déli nyelvjárások	<i>t'...t'-</i>	
'függ, lóg'	<i>t...j-</i>	serkáli	<i>t...t'-</i>	
	<i>ʌ...j-</i>	kazimi	<i>ʌ...ʌ'-</i>	–
'függ, lóg; áll'	<i>l...j-</i>	színjai	<i>l...l'-</i>	
	<i>l...j-</i>	Ahl PB	<i>l...l'-</i>	
	<i>l...j-</i>	O	<i>l...l'-</i>	

1. táblázat: A két szócikk Steinitz 1966–1988-ban, összevetve a szabályos hangmegfelelésekkel

A fenti párhuzamos elrendezés a következőkre mutat rá. Az 'áll' szócikk éppen azokban a nyelvjárásokban jelöl adathiányt (alsó három sor), amelyekhez a délről induló hangváltozás már nem ért el. Ez azért lényeges, mert a tremjugánitól a serkáliig tartó nyelvjárási szakaszon viszonylag nagy különbség alakult ki a szóbelseji mássalhangzók között (*-j-* vs *-ʌ'-* / *-t'-*), a színjai dialektustól kezdve északon viszont a szóbelseji *-j-*-vel palatalizált *-l'-* állna szemben. Más szóval az 'áll' szócsaládnak éppen azokban a nyelvjárásokban hiányoznak a tagjai, ahol a két hasonló szóalak egybeesésének kedvezőbbek voltak a hangtani feltételei. A másik szócsaládban – ahol a jelentés a nyelvterület nagyobb részén 'függ, lóg' – éppen azokban a dialektusokban adatolható az 'áll' jelentés, amelyekre nézve a másik szócikk hiányos. Mindennek alapján az valószínűsíthető,

hogy több északi nyelvjárásban, ahol a mássalhangzók hasonlósága kedvezett ennek, a két szóalak egybeesett, és a szóbelseji *-j*-t tartalmazó alak élt tovább. A vahi-vaszjugáni nyelvjárásban szintén meglettek volna ezek a feltételek, de az egybeesés nem következett be.

Az etimológiai szótár anyaga alapján érvként felmerülhetne a két szócsalád eredeti azonossága, és egy későbbi szóhasadás mellett az is, hogy a két különböző jelentésű igét – egymástól távol beszélt nyelvjárásokban adatolva – ugyanolyan szókapcsolatban is megtaláljuk. A keleti hantiban a 'függ, lóg' jelentésű igével fejezik ki, hogy a folyópart meredeken áll¹⁰ (Steinitz 1966–1988: 721), a kazimi nyelvjárásban (tehát északon) pedig az 'áll' jelentésű igével¹¹ (Steinitz 1966–1988: 759). Ehhez hasonló példa található a vizsgált korpuszban is (1):

- (1) *a sāṅḡam, wante, olíat lɔj-l, tāmiti,*
 de magaspart nézd meredeken áll-PRS.SG3 így
uxəl-ti šir-en āntəm.
 lecsúszik-PTCP.PRS mód-SG2 van.NEG
 'De a magaspart, nézd, meredeken áll, így, nem tudsz leereszkedni.' (Ruttkay-Miklián Mskt)

Ez azonban nem nyomós érv, mert az, hogy valami bizonyos fajta elrendezésben helyezkedik el, több, különböző pozíciót jelölő igével is kifejeződhet.¹² A két következő, egymáshoz tartalmilag is hasonló példában, amelyekben arról van szó, hogy az adott növény csoportokban nő, egyszer az 'áll', egyszer pedig az 'ül' ige szerepel (2) (3):

- (2) *nō lūw lel-šək-ət, waš-šək-ət i*
 na SG3/PL3 alacsony-COMP-PL vékony-COMP-PL és
šit kārmas jūḡ pɔɣl-ət. pɔɣləŋ-a lɔj-l-ət.
 az hegyes.levelű.fűz fa csoport-PL csoportos-LAT áll-PRS-PL3
 'Na, alacsonyabbak, vékonyabbak, és csoportokban állnak, azok a hegyes levelű fűz csoportok.' (Ruttkay-Miklián Mskt)
- (3) *tām misi paj törn-ət misi paj-ət, misi paj-ət-ən*
 ez lápi csomó fű-PL lápi csomó-PL lápi csomó-PL-LOC
ul-l-ət, nō, al'-l-aj-ət misi paj-ət.
 él-PRS-PL3 na hív-PRS-PASS-PL lápi csomó-PL
tāmiš pɔɣl-ət-ən ɔməs-l-ət.
 ilyen csomó-PL-LOC ül-PRS-PL3
 'Ezek a lápi sásfélék lápi sások, lápi sás zombékön nőnek, na, úgy hívják, hogy lápi sás. Ilyen csomókban állnak [lit.: ülnek].' (Ruttkay-Miklián Mskt)

¹⁰ V *čāmīlc lajəŋta kanəŋ* 'steiles Ufer od. Uferabhang' (*laj*- 'függ').

¹¹ Kaz *šōma* *ʌʌ* 'ši *sāṅḡam* 'sehr steiler Uferabhang' (*ʌʌ* 'áll').

¹² Gondolhatunk a magyar *mélyen ülő szemek* és *távol álló szemek* példapárra is.

Mivel tehát a fenti párhuzam nem szolgál érvként a két szócsalád azonossága mellett, a két szócikk hangtani és a jelentéstani összefüggései alapján az valószínűsíthető, hogy a legészakibb nyelvjárásokban hangtani konvergencia ment végbe, nem pedig szóhasadás áll a két, hasonlóságokat felmutató szócikk mögött.

5. Alapjelentés és kvázikopula-funkció

Amint erről a bevezetésben szó esett, a kopuláktól eltérően a kvázikopulák szemantikailag nem üresednek ki teljesen, hanem valamennyit megtartanak az ige eredeti jelentéséből. Az alábbiakban annak áttekintése következik, hogy a két eltérő jelentésű, bár néhány hasonló jegyet felmutató igéből lett kvázikopulák milyen térbeli tulajdonságokat felmutató alanyokkal használhatók.

Az 'áll' alapjelentésében használatos emberre és állatra (állat, kutya, tehén). Van az elhelyezkedés módját megadó használata is, pl. part meredeken áll, szántalp kunkori módon áll, csillagok csoportban állnak, továbbá bogyók fürtösen, gyöngysorok külön, mart meredeken, magaspart ferdén, kutya két lábon, bundaszőr kifelé stb. Emellett inaktivitást is kifejezhet, pl. csónak egész télen, ló befogva, lábszárprém megfagyva stb.

A *lɔj*- 'függ' nem testtartást kifejező ige, emberrel és állattal nem fordult elő a korpuszban. Jellemzően növényekkel és tárgyakkal használatos (száritott hal, kötél, bölcso, bunda, ruha, haj, fülbevaló stb.).

Az esetek egy részében a két eredeti jelentés felfedezhető a kvázikopula-használat során is:¹³ az 'áll' pl. kereszt a templomokon – sátor az erdő szélén – fa – agancs a rénszarvas fején stb. A 'függ, lóg' jelentéshez vonható előfordulásokra példák: szakállzuzmó a túlevelű fákról, malicakesztyű a malicáról stb. A helyhatározón megjelenő rag mindkét esetben (4) (5) lokatívuszi¹⁴ (és a többi nem idézettben ugyanez a helyzet):

- (4) *ɔŋət sít, ɔŋət nõ űli ɣõsa õɣ-el-n lɔj-l.*
 agancs az agancs na rén -nél fej-PL3-LOC áll-PRS.SG3
 'Az agancs, az agancs, na, az a rénszarvasnál a fejükön van.' (Ruttkay-Miklián Mskt)

- (5) *põrwɔj, põrwɔj sít jũɣ ɣõsa mól, lep...,*
 szakállzuzmó sz.zuzmó az fa -nál valami túlevelű
nõ lepsəŋ jũɣ ɣõsa ulten ši lɔj-l-ət.
 na túlevelű fa -nál általában biz lóg-PRS-PL3
 'Szakállzuzmó, a szakállzuzmó az fánál valami, tülev... na, túlevelű fánál lógnak általában.' (Ruttkay-Miklián Mskt)

¹³ A glosszázásban a következő elvet követem. Amikor az alany térbeli tulajdonságaiból egyértelmű, hogy az 'áll' vagy a 'függ' jelentés szerepel a mondatban, akkor ezen igei jelentések egyikével glosszázom. Amikor egyik jelentés sem egyértelmű az alany tulajdonságai alapján, akkor a 'van' jelentést adom meg a glosszában.

¹⁴ A névutókról szóló monográfia nem ismer ablatívuszi jelentést a *ɣõsa* esetében (Schön 2017: 324–327).

Számos lokatív mondatban azonban azt, hogy az adott tárgy hol (és milyen helyzetben) van, nem lehet közvetlen összefüggésbe hozni a *lɔj-* szó egyik eredeti jelentésével sem. Ilyenek például: fejnél a nyak – csüdprém a körömnél, patánál – szem, orr, száj az arcon – tobozon a pikkelyek – a talp lent stb. (6) (7) (8) (9) (10)

- (6) *san lij-ti jũχ-en χõsa lɔj-l,*
 tapló rothad-PTCP.PRS fa-2SG -nál van-PRS-SG3
χõj jãm jũχ-en χõsa lɔj-l.
 ki jó fa-SG2 -nál van-PRS.SG3
 'A tapló a korhadó fánál van, némelyik egészséges fán van.' (Ruttkay-Miklián Mskt)

- (7) *nɔχər lipij-ən nɔχər sem-lal: kar-ət.*
 toboz belső.rész-LOC toboz szem-PL<3SG kéreg-PL
elti-lal pa χõj ujet-l, nɔχər-a
 külső.rész-PL<SG3 pedig ki tud-PRS.SG3 toboz-LAT
al'-l-a,
 nevez-PRS-PASS.SG3
nɔχər tõχ, tõηχ-a al'-l-aj-ət.
 toboz torzsa torzs-LAT nevez-PRS-PASS-PL3
nõ elti õt-lal, elti ši, nə sem-lal
 na külső dolog-PL<SG3 külső bizony na pikkely-PL<SG3
ši lɔj-l-ət.
 bizony van-PRS-PL3
 'A toboz belsejében a cirbolyaszemek: kéreg. A külseje meg ki tudja, toboznak hívják, toboz torzsa, torzsának nevezik. Na, a külső izéket, rajta bizony, na, a pikkelyek (RME: szemek)¹⁵ vannak bizony.' (Ruttkay-Miklián Mskt)

- (8) *kūr-pāti sit nõ, kūr-päte-l. χõta pār-t[i] tãχaj-əl.*
 láb-alj az na láb-alj-SG3 hol megy-PTCP.PRS hely-SG3
il'i mõlt lɔj-t[i] tãχaj-əl: kūr-päte-l.
 vagy valami áll-PTCP.PRS hely-3SG láb-alj-3SG
aχa, ilən, kūr-päte-n ilən ši lɔj-l.
 aha lent láb-alj-SG3 lent bizony van-PRS.SG3
 'A talp az, na, a talpa. Ahova lépsz, az a rész. Vagy valami álló rész: talpa. Aha, lent, a talpad lent van bizony.' (Ruttkay-Miklián Mskt)

¹⁵ Ruttkay-Miklián Eszter fordítását, amely minden esetben az eredeti mondatstruktúra és szóhasználat hű visszaadására törekszik, általában változatlanul közlöm. Ebben a példában az egyértelműség érdekében módosítottam a *szem* szót *pikkelyre* mind a glosszában, mind a fordításban, hiszen a termésnek ez az a része, amelynek a térbeli helyzetét és tulajdonságát vizsgáljuk.

- (9) *lõptəŋ tõnti, nõ lõptəŋ tõnti šit ši*
 fehér.hártyás nyírkéreg na fehér.hártyás nyírkéreg az.N az.ADJ
tõnte-lal[-n] šita ləj-l, lõptəŋ tõnti.
 nyírkéreg-PL<PL3[-LOC] ott van-PRS.SG3 fehér.hártyás nyírkéreg
 'Fehér hártyás nyírkéreg, na, fehér hártyás nyírkéreg, az a nyírkéreg[en] ott
 van, fehér hártyás nyírkéreg.' (RuttKay-Miklían Mskt)
- (10) *weš, weš šit xõjat, wəj il'i müj,*
 arc arc az.N ember állat vagy mi
χõta sem-əl ləj-l, nõl-əl ləj-l,
 ahol szem-SG3 van-PRS.SG3 orr-SG3 van-PRS.SG3
ũŋl-əl ləj-l, šit weš-l tãŋxa, weš-l.
 száj-SG3 van-PRS.SG3 az.N arc-SG3 alighanem arc-SG3
 'Arc, arc, az az embernek, az állatnak, vagy minek, ahol a szeme van, az orra
 van, a szája van, az az arca alighanem, az arca.' (RuttKay-Miklían Mskt)

Noha a jelen dolgozat tárgyát elsősorban a lokatív mondatok képezik, egzisztenciális mondatra is van néhány példa (11):

- (11) *šit kūwəš miləŋ ši, mil-əl,*
 az bunda csuklyás bizony sapka-3SG
pɔs tup ət təj-l. pɔs ət
 kesztyű csak NEG birtokol-PRS.3SG kesztyű NEG
təj-l-a. nõ, nõ lit, lit-lal ləj-l-ət
 birtokol-PRS-PASS.SG3 na na ujj ujj-PL<SG3 van-PRS-PL3
a pɔs ət təj-l.
 de kesztyű NEG birtokol-PRS.SG3
 'A férfi bunda csuklyás bizony, sapkája, csak kesztyűje nincs. Kesztyűje nincs.
 Na, na, az ujjja, ujjai vannak, de kesztyűje nincs.' (RuttKay-Miklían Mskt)

A fenti példák alapján tehát a *ləj-* ige szerepelhet olyan lokatív mondatokban is, ahol a tárgy térbeli tulajdonságai és elhelyezkedése (alak és háttér) sem az állást, sem a függést nem idézi fel. A tobozpikkelyekről¹⁶ még elmondható, hogy a kisebb alátámasztó vagy függesztő felülethez képest a test nagy része szabadon áll. A talp, a nyírkéreg, az orr, szem stb. példák esetében azonban a tárgyról nem mondható el sem az, hogy van prominens hosszanti tengelye, sem az, hogy hosszanti tengelye vertikális elhelyezkedésű, sem az, hogy az alak és a háttér érintkezése csak részleges. A fent felsorolt mondatokban jelentése általános: 'valami valahol elhelyezkedik'.

A *ləj*-alaknak más dialektusokhoz képest gyakori előfordulása kvázikopolaként tehát valószínűleg a két ige hangalakjának konvergenciájával, valamint az általános jelentés kialakulásával magyarázható.

¹⁶ Azokról is csak kinyílt állapotukban.

5. Eredmények

A hanti nyelv a megfigyelések szerint lokatív mondatokban kis számú kvázikopulát alkalmaz, amelyek közül az 'ül' jelentésűnek kiterjedt szerepe van. Ezzel szemben a színjai nyelvjárásban az 'áll' jelentésű ige is gyakori. Hangalakja több északi dialektusban megegyezik a 'függ' jelentésű igével. Ezek etimológiai szempontból eredetileg nem tartoztak össze. A nyelvterület nagy részén hangtanilag jól elkülönülő két szó a színjaiban feltehetőleg egybeesett, mert bizonyos hangtani változások lehetőséget adtak erre. Keleti nyelvjárásokban, ahol ugyancsak megletek volna a feltételei, ez az egybeesés nem történt meg.

A fenti esettanulmány két olyan ige konvergenciájának következményeit mutatta be, amelyek önmagukban, egyenként is hajlamosak lokatív mondatokban kvázikopula szerepet betölteni. Az eltérő, sőt ellentétes jegyeket felmutató jelentések ellenére valószínűleg a lokatív mondatok adtak lehetőséget arra, hogy a szemantikai különbségek neutralizálódjanak. Létrejött egy általános jelentésű kvázikopula is, amely használatakor nemcsak a támasz alsó vagy felső volta nem hangsúlyos, hanem a tárgy alakjában sincs jelentősége a vertikális iránynak vagy a hosszanti tengely meglétének. Erről a kopuláról tehát kimondható, hogy szemantikailag kiürült, mert – az eddigi példák alapján – nagyon sokféle alakú és térbeli helyzetű alannal használható.

A fentiek arra adtak példát, milyen nyelvi, sőt nyelvjárás-specifikus tényezők lehetnek a kvázikopula-használat alakulásának. Mindez azt is illusztrálja, hogy az univerzális tapasztalat ellenére is változatos okokból alakulhatnak ki nagy különbségek ezen a téren akár genetikailag rokon, akár egyazon areához tartozó nyelvek között.

RÖVIDÍTÉSEK

2	második személy
3	harmadik személy
ADJ	melléknév(i)
COMP	középfok
LAT	latívusz
LOC	lokatívusz
N	főnév(i)
NEG	tagadás
PASS	passzívum
PL	többes szám
PRS	jelen
PST	múlt
PTCP	igenév
SG	egyes szám

HIVATKOZÁSOK

- Ameka F. K. – Levinson S. C. 2007: Introduction – The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals and other beasts. *Linguistics (Special Issue: The typology and semantics of predicates: posturals, positionals and other beasts)* 45 (5/6), 847–872.
- Clark, Eve V. 1978: Locationals: existential, locative and possessive constructions. In Joseph H. Greenberg ed.: *Universals of Human Language*. Volume 4: Syntax. Stanford: Stanford University Press. 85–126.
- Creissel, Denis 2014: Existential predication in typological perspective. <http://www.deniscreissels.fr/public/Creissels-Exist.Pred.pdf> [megtekintés: 2019. március]
- Fodor István szerk. 1999: *A világ nyelvei*. Budapest: Akadémiai.
- Gugán Katalin – Csepregi Márta – Hegedűs Veronika (megjelenés előtt): Nem-igei állítványú mondatok a a szurguti hantiban.
- Honti László 1999: *Az obi-ugor konszonantizmus története*. Studia Uralo-Altaica, Supplementum 9. Szeged: Universitas Szegediensis de József Attila nominata.
- Kiefer Ferenc 2007: *Jelentélmélet*. Budapest: Corvina.
- Kutscher, Silvia – Eva Schultze-Berndt 2007: Why a folder lies in the basket although it is not lying: the semantics and use of German positional verbs with inanimate Figures. *Linguistics (Special Issue: The typology and semantics of predicates: posturals, positionals and other beasts)* 45(5/6), 1029–1064.
- Newman, John ed. 2002: *The Linguistics of Sitting, Standing and Lying*. Philadelphia: John Benjamins.
- Newman, John 2002: A cross-linguistic overview of sitting, standing and lying. In Newman, John ed.: *The Linguistics of Sitting, Standing and Lying*. Philadelphia: John Benjamins.
- Newman, John 2009: English posture verbs: An experientially grounded approach. *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 7(1), 30–57.
- Pustet, Regina 2005: *Copulas: Universals in the Categorization of the Lexicon*. New York: Oxford University Press.
- Ruttkay-Miklái, Eszter 2011: *The dialect spoken by Roza Makarovna*. Synya Khanty Dictionary. <http://hantisirn.nyud.hu/sites/default/files/Dialect%20of%20Roza%20Makarovna2.pdf> [2014. július]
- Ruttkay-Miklái, Eszter: *Szinjai hanti értelmező szótár*. Mskt.
- Schön, Zsófia 2017: *Postpositionale Konstruktionen in chantischen Dialekten*. München: Universitätsbibliothek Ludwig-Maximilians-Universität.
- Sipos Mária 2018: „A padok előtt tanári asztal ül.” A hanti ’ül’ szóból létrejött kvázikopulárról. *Folia Uralica Debreceniensia*. Megjelenés előtt.
- Steinitz, Wolfgang 1966–1988: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Berlin: Akademie Verlag.